

УДК 929 Шевченко

Микола Кисельов

*доктор філософських наук, професор,
зав. кафедри культури та соціально-гуманітарних
дисциплін НАОМА*

Філософські мотиви у творчості Т. Шевченка

Анотація. В статті аналізується філософський аспект творчої спадщини Т. Г. Шевченка, філософічність його поезії та малярства, що визначило фундаментальний вплив поета на сучасну українську свідомість, утверджуючи його статус духовного батька відродженої української нації.

Ключові слова: Т. Шевченко, поезія, філософія, метафоричність української мови, національна самосвідомість.

Актуальність теми. Шевченківська проблематика розвивається доволі активно. Певні аспекти її досліджені вельми детально. Зокрема його біографія, життєвий шлях. Філософські інтуїції, філософський аспект його творчої спадщини висвітлений, як видається, недостатньо і чекає на своїх дослідників. Він не писав сухих, професійних філософських трактатів. Але його геніальна поезія завжди була філософічною. Саме тому багато авторів, зокрема й філософів, відзначають його світоглядну спорідненість із Сократом, Данте Аліґ'єрі, Григорієм Сковородою, Сереном К'єркегором та ін.

Аналіз останніх досліджень. Автор статті спирався на фундаментальні дослідження феномена Т. Шевченка в працях В. Горського, Г. Грабовського, І. Дзюби, С. Єфремова, О. Забужко, Є. Маланюка, Д. Чижевського, Ю. Шевельова та ін.

Метою статті є спроба виокремити філософські інтуїції в творчому спадку Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Відомий шотландський історик Томас Карлейль свого часу запропонував концепцію «культу героїв» (видатних постатей історичного процесу). За цією концепцією Господь наш періодично (десь раз на сто років) посилає на Землю людей-героїв, для корекції божественного плану, для духовного очищення певного етносу, а то й всього людського роду. Якщо пристати на це міркування, то постать Т. Шевченка і є тим посланцем для українців. Зокрема Д. Андреев у своїй знаменитій «Розі світу», роблячи спробу сконструювати екуменічну релігію, вводить Т. Шевченка до кола найбільших праведників людства – в «Синкліт Світу».

Виходець із покріпаченого козацького роду, «самородок», «Іскра Божа» у повному сенсі цього слова. В ньому гармонійно поєдналися і геніальний народний поет і видатний художник. Грунтовна класична освіта. Академік гравюри. «Російський Рембрандт». Акварелі, монументально-декоративний

розпис, графіка, витонченість рисунка та колориту. В його образотворчому спадку дослідники знаходять витoki нових ідей (нових форм) для подальшого розвитку як у поезії, так і в малярстві. Безмежна народна повага – портрети в селянських хатах: в рушниках, як ікони – незалежно від влади та ідеологій. На Майдані (Київ, 2013–2014 рр.) його вірші надихали українців, що вийшли із мирним протестом проти владного свавілля та корупції.

Сотні пам'ятників по світу (за новітніми підрахунками – 1384). Перекладений на сотні іноземних мов. У Кембриджі (кузні нобелівських лауреатів) одну з вулиць назвали його іменем (на рік, так у них заведено). А в рідній Україні у рік Шевченка розвалили його «хату чумака» в Моринцях.

Однією з ознак геніальності творчого спадку класика вважають його немеркнучу актуальність для потомків, у котрих, як правило, він не старіє. Г. Грабович, відзначаючи вплив Т. Шевченка на сучасну українську свідомість, стверджуючи його статус як «духовного батька відродженої української нації», пише: «...феномен письменника як героя національної культури знаходимо у багатьох народів, але, мабуть, жоден письменник не займає цієї «посади» так міцно і не користується такою одностайною любов'ю своїх співвітчизників, як Шевченко. Під цим оглядом йому належить видатне місце у контексті слов'янського романтизму, де його часто ставлять поруч з такими визначними поетами, як Міцкевич і Пушкін. Сьогодні загальновідомо, що не тільки українська література, але й українське культурне і політичне життя, та й сам національний рух дев'ятнадцятого століття вирішальним чином сформовані Шевченком» [1, с. 8]. Слід зауважити, що це стосується й нашого ХХІ століття. Як Громадянин і Патріот він твердить: «Та не однаково мені...». В надзвичайно складній життєвій ситуації він зумів сформуванати й зберегти свій духовний стержень, мав внутрішнє протистояння типовим і спокусливим на той час скороминущим вартостям.

Відомо, що поет вірші писав для себе. Як згадував П. Мартос, наприкінці 1839, коли він замовив Шевченкові написати свого портрета, то під час сеансу помітив на долівці аркуш паперу, списаний олівцем. На запитання: «Що це?», – Шевченко відповів: «Та се, добродію, не вам кажучи, як іноді нападуть злидні, то я пачкаю папірець». «А багато у вас такого?». «Та є чималенько». «А де ж воно?». «Та отам, під ліжком у коробці» [6, с. 423]. Вважають, що поета в ньому відкрили П. Мартос та Є. Гребінка. За їхньою ініціативою у 1840 році вийшла друком перша збірка «Кобзаря». Вся його поезія демонструє фантастичну точність думки. Кожен з нас вживає слова рідної мови, проте не всі можуть їх укласти в унікальну поетичну композицію. Т. Шевченко це робив невимушено і блискуче. І. Огієнко назвав його творцем української літературної мови, яка сповнена народними фразеологізмами та низкою його власних неологізмів, що органічно увійшли до сучасної української лексики («високочолоий», «широкополий», «крутоберегий», «хитро шитий» та ін.). Прикметним є й те, що його поезія відрізнялася надзвичайною музичальністю. Тільки М. Лисенко створив на його тексти 40 музичних творів. Його товариш і опо-

нент П. Куліш у своїй надгробній промові у Санкт-Петербурзі сказав: «Немає з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і уся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через його маємо велике і дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю» [1, с. 10].

Вельми прикметним є те, що авторитет Т. Шевченка експлуатувався і досі експлуатується всіма владами. Кожна «партія» прагнула вибудувати бажаний для себе образ Т. Шевченка. За словами М. Драгоманова: усі, хто брався писати про нього, «перш усього думали про себе і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря» [2, с. 327]. На думку Є. Маланюка цитатами з Шевченка, як цитатами із Біблії, можна доводити «все». І кожна «ідеологія» чи «партія» зможе, при допомозі тих цитат, проголошувати Т. Шевченка «своїм» [4, с. 78].

У недалекому радянському минулому Т. Шевченко тлумачився як «воєнничий матеріаліст», «інтернаціоналіст», який шанував російських революціонерів-демократів та російську культуру, викривач проявів українського націоналізму, «вільнодумець» та атеїст. Майже марксист, «батько української демократії» та ідейний борець із царем-супостатом (див. публікації Ф. Вовка, М. Марченка, Ю. Марголіса та ін).

І сьогодні шевченківська проблематика продовжує активно вивчатися. Певні аспекти її досліджені вельми детально. Зокрема його біографія, життєвий шлях. Створений ледь не повний перелік його симпатій серед представниць прекрасної статі. Однак, філософські інтуїції, філософський аспект його творчої спадщини висвітлений, на думку автора, недостатньо і чекає на своїх дослідників. З-під пера поета не виходили сухі професійні філософські трактати, але його геніальна поезія завжди була філософічною. Саме тому чимало авторів, зокрема й філософів, відзначають його світоглядну спорідненість із Сократом, Данте Аліґ'єрі, Григорієм Сковородою, Сереном К'єркегором та іншими. Як слушно зауважував свого часу Ф. Достоєвський – філософія є поезія, поезія – вищий градус філософії. У Шевченковій поезії ми бачимо гармонію мислення в поняттях і мислення в образах, завдяки чому замість науково-системних досліджень ми маємо справу з езотеричними філософськими мотивами, своєрідним міфом, що потребує подальшого вивчення. На думку Г. Грабовича, в притаманному міфологічному дусі мислення Шевченко вкладає «універсальні істини» в модель, яку він вибудовує з конкретних елементів своєї культури, включаючи сюди і власну біографію. Ця модель, в якій відобразився його поетичний космос є цілісною й «високосимволічною». Його поезія не така вже проста й прямолінійна, як видається на перший погляд. Тому такими різними є так звані «критичні рецепції» його спадку. Вчені, що визнають лише метафоричний або метонімічний рівень його поезії розходяться у своїх оцінках. «Емпірики» знаходять лише фрагментарні подекуди тривіальні відповіді, а «ідеологи» зацікавлені метафоричними значеннями і шукають загальну картину, або ж вважають, що вона їм вже відкрилася [1, с. 4–5].

О. Забужко слушно зауважує, що текст «Кобзаря» «...провокує кожне покоління читачів на суголосні ідейній атмосфері доби «ангажовані», в сартрівському сенсі слова прочитання, що свідчить про невичерпність Шевченкового слова, того генетично закладеного в ньому надлишку інтерпретаційної свободи, який і робить його унікальним феноменом не лише літературної, а в найширшому значенні духовно-культурної історії» [3, с. 10].

Варто сказати, що для поета особливо властивим було органічне сприйняття навколишнього світу: природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень окремої людської особистості; гармонійне поєднання елементів поезії, прози та філософії; яскраво виражений екзистенціальний характер поезії. В центрі завжди моральне переживання, доля (екзистенція) конкретної людини. Шевченкові протоекзистенціалістські ідеї, як вважають спеціалісти, є найоригінальнішою частиною його філософського спадку [5, с. 718]. Яскраво виражена в його творчості проблема каяття, провини, як утискувачів народу, так і самого народу, що втрачає волю до життя, гідність і впадає в «нежитіє».

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий, :
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа заглядає
[...]
А той щедрий та розкошаний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду точить!..*

«Сон (комедія)» [6, с. 180].

Наведений вище фрагмент засвідчує велику спорідненість інтересів поета до соціальної динаміки українців із міркуваннями Г. Сковороди. Згадаймо лише сквородинське: «Всякому городу нрав і права».

У його творчому спадку чимало місця приділено засудженню поведінки нашого «начальства», від козацької старшини до сучасних йому «дядьків отечества чужого», які постійно нехтували інтересами народу і постійно прагнули вислужитися перед черговими покровителями (Безбородьки, Галагани, Скоропадські, Кочубеї, Лизогуби тощо). Тенденція, на жаль, зберігається й досі. Так, наша держава й дотепер сповідує «багатовекторність» у зовнішній політиці. Складається враження, що питання під яку «високу руку» податися залишається актуальним.

*Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.*

(«І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» [6, с. 253]).

Досить актуальним на даний час є застереження Т. Шевченка про появу в майбутньому ще більшої кількості «перевертнів», які підуть на службу до ворогів України.

*А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та із матері полатану
Сорочку знімати.*

(«Розрита могила» [6, с. 169–170]).

Своєю поезією, висловлюючись мовою комп'ютерників, Тарас Шевченко активізував совість, почасти дрімучу совість нашого «істеблшменту» і верхівка його боялася, хоча всіляко намагалася маніфестувати свою повагу до нього. Надихав він і народні маси, пробуджував у простого українця гідність і козацьку шляхетність.

«Заснули, мов свиня в калюжі, в своїй неволі» («Ликері»). Або ж:

*Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі,
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув!*

(«Минають дні, минають ночі» [6, с. 265]).

Сьогодні він постає у нашій свідомості як Пророк і Геній, який розумів стан і сподівання (потреби) українського народу, пробуджував національну свідомість. Як романтик був переконаний, що душа українського народу – це єдність душі й тіла. Доля українця залежить від міри відчуття свободи та гідності. Д. Чижевський не без підстав називав Т. Шевченка «антропоцентристом».

Все життя поет боровся за справедливість і проти насильства, відчував, що природа є осердям душі української людини («Зоре моя вечірняя...» – поема «Княжна»). Головний предмет його розмислів – Україна, любов до України та народів, що виборюють свою волю. Для того, щоб адекватно усвідомити специфіку імперської ментальності та психології, достатньо звернутися до поеми «Кавказ». Україна тут не лише як певна соціальна спільність, а як духовно-ідеальне утворення. Шевченко мріяв про відродження славної минувшини у прийдешньому, був і залишається провісником національного відродження. Його поезія завжди надихала і продовжує надихати, спонукає нас до ширості, мудрості, гідності. Його «Кавказ» надзвичайно актуалізувався сьогодні. Нині цими словами наш пророк звертається не лише до мешканців Кавказу, а й до нас.

*Борітеся, поборете,
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!*

(«Кавказ» [6, с. 247]).

У цьому сенсі ситуативно насущним стає й звертання-напоумлення (при всій його політичній некоректності за нормальних умов) на початку його «Катерини»:

*Кохайтесь, чорноброві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.*

(«Катерина» [6, с. 30]).

Отже, творчості Т. Шевченка реально властиві такі фундаментальні філософські феномени як реалізм, романтизм, символізм, антропоцентризм, екзистенціалізм. Фундаментальною філософською проблемою є осмислення феномену «континууму часів», як продукту усвідомлення органічного зв'язку між минулим, теперішнім та майбутнім. Свого часу Оскар Уайльд зазначав, що кожна мить нашого життя поєднує в собі і те, ким ми були, і те, ким ми станемо. Ми – це наше минуле і майбутнє водночас. Формуючи власну концепцію нації як цілісного духовного континууму, де не лише предки відповідають за долю нащадків, а й нащадки за долю предків (посмертну) [5, с. 718], Шевченко у своєму «Посланні» створює власне бачення єдності минулого, теперішнього і майбутнього: «І мертвим, і живим, і ненародженим».

Поезія Т. Шевченка відзначається надзвичайною афористичністю. Його повчання є актуальними і сьогодні: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»; «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля...»; «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя».

Надзвичайно злободенною проблемою філософії історії й до сьогодні є проблема про сенс історичного процесу, про сенс існування кожної людини. Століттями в філософії тривають дискусії, коли одні авторитетні її представники визнають сенс всесвітньо-історичного процесу і високе призначення людини у світі. Інші ж, не менш авторитетні вважають, що ніякого сенсу в історії і в долі окремої людини немає. Так О. Шпенглер наполягає на тому, що у людства немає ніякої мети, ніякого плану, так, як і в метеликів та орхідей. С. К'єркегор переконаний, що життя людське, присвячене лише гонитві за короткими моментами чуттєвої радості й приємних емоцій. І тому подібне до дірявого глечика, який неможливо наповнити. Т. Шевченко ж так проблематизує означене непросте питання:

*Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм,
А покидаємо діла...*

(«Один у другого питаєм» [7, с. 41]).

Т. Шевченко, як і його попередник Г. Сковорода, розумів, що немає щастя в марнославстві чи тілесній насолоді. Потреба в постійному моральному вдосконаленні реалізується шляхом культивування таких стоїчних властивостей як мужність, терплячість, вміння «гідно» долати життєві труднощі, жити незалежно й «по-совісті». Однак люди різні і кожен прагне чогось іншого. «Кожному своє» (Suum cuique). Тому поет звертається до Бога:

*Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.*

*Робочим головам, рукам
На сій окрадений землі
Свою ти силу ниспошли*

*Мені ж, мій боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більш нічого не давай!*

(«Молитва» [7, с. 273]).

Загалом він вірив і сподівався, що його нащадки, ми з вами, подолаємо вселенську несправедливість, яка при ньому панувала в Україні. Був упевнений, що «наша дума, наша пісня не вмре, не загине...», і що «Ми діждемося свого Вашингтона, з новим і праведним законом», та згадаємо його «в сем'ї вольній, новій».

На жаль, ми ще далеко не досягли цього, але будемо сподіватися, що зуміємо досягти.

1. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець / Григорій Грабович. – К. : «Радянський письменник», 1991. – 212 с.
2. *Драгоманов М. П.* Вибране / Михайло Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
3. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К. : «Абрис», 1997. – 144 с.
4. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – 80 с.
5. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
6. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. – Т. 1. – К. : Наук. Думка, 1989. – 528 с.
7. *Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко. – Т. 2. – К. : Наук. Думка, 1989. – 592 с.

ФИЛОСОФСКИЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ Т. ШЕВЧЕНКО

Николай Киселев

Аннотация. В статье анализируется философский аспект творческого наследия Т. Г. Шевченко, философичность его поэзии и живописи, что определило его фундаментальное влияние на современное украинское сознание, утвердило его статус как отца возрожденной украинской нации.

Ключевые слова: Т. Шевченко, поэзия, философия, метафоричность украинского языка, национальное самосознание.

PHILOSOPHIC MOTIVES IN T. SHEVCHENKO'S ART

Mykola Kiselev

Annotation. In the article you can find analyzes of philosophic aspect of art heritage of T. G. Shevchenko, philosophy of his poems and paintings, which determined his fundamental influence at contemporary Ukrainian consciousness. It has been evaluated status of T. Shevchenko as spiritual father of renewed Ukrainian nationality.

Key words: T. Shevchenko, poem, philosophy, metaphors of Ukrainian language, national consciousness.